

KONFERENSIYALAR COM

ANJUMANLAR PLATFORMASI

**XIII RESPUBLIKA ILMIY-
AMALIY KONFERENSIYASI**

**YANGI DAVR ILM-
FANI: INSON UCHUN
INNOVATSION G'OYA
VA YECHIMLAR**

IYUL, 2026

ISSN 3093-8791

ELEKTRON NASHR:
<https://konferensiyalar.com>

Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar.
XIII Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami.
2-jild, 13-son (10-iyul, 2026-yil).– 148 bet.

Mazkur nashr ommaviy axborot vositasi sifatida 2025-yil, 8-iyulda
C-5669862 son bilan rasman davlat ro'yaxatidan o'tkazilgan.

Elektron nashr: <https://konferensiyalar.com>

ISSN: 3093-8791 (onlayn)

Konferensiya tashkilotchisi: "Scienceproblems Team" MChJ

Konferensiya o'tkazilgan sana: 2026-yil, 6-iyul.

Mas'ul muharrir:

Isanova Feruza Tulqinovna

Annotatsiya

Mazkur to'plamda "Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar" mavzusidagi XIII Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Nashrda respublikaning turli oliy ta'lim muassasalari, ilmiy markazlari va amaliyotchi mutaxassislari tomonidan tayyorlangan maqolalar o'rin olgan bo'lib, ular ijtimoiy-gumanitar, tabiiy, texnik va yuridik fanlarning dolzarb muammolari va ularning innovatsion yechimlariga bag'ishlangan.

Ushbu nashr ilmiy izlanuvchilar, oliy ta'lim o'qituvchilari, doktorantlar va soha mutaxassislari uchun foydali qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ilmiy-amaliy konferensiya, innovatsion yondashuv, zamonaviy fan, fanlararo integratsiya, ilmiy-tadqiqot, nazariya va amaliyot, ilmiy hamkorlik.

Barcha huquqlar himoyalangan.

© Scienceproblems team, 2026-yil

© Mualliflar jamoasi, 2026-yil

UYADOSH SO'ZLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Asqarova Dilfuza Sobirovna

Farg'ona davlat universiteti 1-kurs mustaqil tadqiqotchisi,

29-maktab ona tili va adabiyoti o'qituvchisi

Email: asqarova1987@mail.ru

Tel: +998913285905

Farg'ona shahar, O'zbekiston

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligida leksik qatlamning tizimli tabiatini belgilovchi muhim omillardan biri – uyadoshlik (giponimiya) munosabatlari va ularning leksik-semantik xususiyatlari tadqiq etilgan. Ishda muayyan bir umumiy tushuncha atrofida birlashgan leksik birliklarning o'zaro lisoniy aloqalari, ularning mikrotizim hosil qilish qonuniyatlari hamda so'z ma'nolarining taraqqiyoti tahlil qilinadi. Turli mavzu guruhlariga mansub (qarindoshlik, cholg'u asboblari, ranglar) uyadosh so'zlar misolida ularning lisoniy tabiati ilmiy jihatdan asoslab berilgan hamda ushbu munosabatlarning ona tili ta'limidagi amaliy ahamiyati ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: leksik tizim, uyadosh so'zlar, giponimiya, giperonim, kohiponim, semantik maydon, arxisema, differensial sema, komponent tahlil, lisoniy munosabat.

LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF HYPONYMIC WORDS

Askarova Dilfuza Sobirovna

1st-year independent researcher at Fergana State University

Mother tongue and literature teacher at School No. 29

Fergana, Uzbekistan

Annotation. This article examines the hyponymic relations and their lexical-semantic characteristics, which serve as crucial factors in determining the systemic nature of the vocabulary in Uzbek linguistics. The study analyzes the linguistic connections of lexical units grouped around a common overarching concept, the regularities of their micro-system formation, and the development of word meanings. Based on various thematic groups of hyponyms (such as kinship terms, musical instruments, and colors), their linguistic essence is scientifically substantiated, and the practical significance of these relations in native language education is demonstrated.

Keywords: lexical system, hyponymic words, hyponymy, hypernym, co-hyponym, semantic field, archiseme, differential seme, componential analysis, linguistic relation.

DOI: <https://doi.org/10.47390/ymif-y2026v2i13/n16>

Kirish

Til faqatgina fikr ifodalash quroli bo'lib qolmay, o'zining ichki qonuniyatlariga ega bo'lgan murakkab va izchil tizimdir. Bu tizimlilik ayniqsa tilning lug'at tarkibida, ya'ni leksikasida yaqqol namoyon bo'ladi. Leksik qatlamdagi so'zlar o'zaro betartib joylashgan unsurlar yig'indisi emas. Aksincha, ular ma'lum lisoniy qonuniyatlar asosida o'zaro guruhlariga, mikrotizimlarga va semantik maydonlarga birlashadi. O'zbek tilshunosligida so'zlarning ana shunday tizimli tabiatini, ularning ichki ma'no munosabatlarini o'rganish doimo dolzarb masalalardan biri bo'lib kelgan.

Leksik qatlamda o'zaro mantiqiy-semantik yaqinlikka ega bo'lgan, muayyan bir umumiy tushuncha (jins) doirasiga jamlangan so'zlar guruhi tilshunoslikda uyadosh so'zlar deb yuritiladi. Ilmiy tilda bu hodisa giponimiya deb ataladi. Giponimiya – tur va jins munosabatini ifodalovchi universal lisoniy hodisa bo'lib, u inson tafakkuridagi narsa va hodisalarni tasniflash

(klassifikatsiya qilish) ehtiyoji bilan bevosita bog'liq. Har qanday tilning boyligi va ifoda imkoniyatlari uning tarkibidagi uyadoshlik aloqalarining qay darajada tarmoqlanganligi bilan belgilanishi bejiz emas. Shu sababli, o'zbek tilidagi uyadosh so'zlarning leksik-semantik tabiatini atroflicha tahlil qilish ham nazariy tilshunoslik, ham amaliy lug'atshunoslik uchun o'ta muhim poydevor hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

O'zbek tilshunosligida so'z ma'nolari va ularning tizimli xususiyatlarini o'rganish borasida salmoqli ishlar amalga oshirilgan. Xususan, akademik Sh.Rahmatullayev, professorlar A.Hojiyev, S.Usmonov kabi yetakchi olimlarning tadqiqotlarida leksikologiyaning dolzarb muammolari, so'zning ma'no strukturasi atroflicha yoritilgan. Shuningdek, so'zlarni semantik maydon va mavzu guruhlari asosida tasniflash tamoyillari professor N.Sharafiddinova ishlarida tizimli tahlil etilgan [2; 112-b.]. Jahon tilshunosligida esa mazkur yo'nalish semantik maydon nazariyasining shakllanishi (Y.Trier, L.Vaysgerber) bilan bog'liq bo'lib, har bir leksik birlik umumiy bir tizim ichidagina o'zining haqiqiy ma'no chegarasini namoyon qilishi isbotlangan.

Ushbu maqolada qo'yilgan vazifalarni hal etish uchun quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Komponent tahlil (sem tahlili): Bu metod yordamida uyadosh so'zlar tarkibidagi eng kichik ma'no bo'laklari (semalar) ajratildi. Bu orqali tur va jins bildiruvchi so'zlarning o'zaro farqli jihatlari belgilandi.

Tizimli-struktur metod: O'zbek tili leksikasidagi so'zlarning ma'lum bir butunning qismlari sifatida o'zaro bog'liqlik darajasi tekshirildi.

Tavsifiy metod: Topilgan lingvistik faktlar va til materiallari o'zbek adabiy tili me'yorlari doirasida tahlil qilinib, tavsiflandi.

Natijalar va tahlillar

Tilshunoslikda uyadosh so'zlar tizimini o'rganishda uchta asosiy tushunchaga tayaniladi. Bular: giperonim, giponim va kohiponim birliklaridir.

1. Giperonim (jins bildiruvchi so'z): O'zidan quyida turuvchi bir qancha so'zlarni birlashtirib, umumiy tushunchani ifodalovchi markaziy so'z. Masalan, "*Kiyim*" so'zi barcha kiyim turlari uchun giperonimdir.

2. Giponim (tur bildiruvchi so'z): Giperonim tushunchasining tarkibiga kiruvchi, unga bo'ysunuvchi xususiy so'z. Masalan, "*ko'ylak*" kiyim so'ziga nisbatan giponim hisoblanadi.

3. Kohiponim (uyadosh so'zlar): Ayni bir giperonimga bo'ysunuvchi, bir-biri bilan parallel munosabatda bo'lgan teng huquqli a'zolar [1; 45-b.]. Masalan, "*ko'ylak*", "*shim*", "*kastum*", "*nimcha*" o'zaro kohiponimlar, ya'ni uyadosh so'zlardir.

O'zbek tili lug'at tarkibini komponent tahlil (sem tahlili) metodi orqali o'rganganimizda, har bir uyadosh so'z tarkibida ikkita asosiy sema borligi aniqlanadi: arkisema (barcha a'zolar uchun umumiy bo'lgan jins semasi) va differensial sema (har bir a'zoni boshqasidan ajratib turuvchi xususiy sema).

Keling, buni konkret bir guruh – "*Insonning yoshiga ko'ra yaqinlik munosabatlari*" misolida tahlil qilib ko'ramiz:

Umumiy giperonim (arkisema): Qarindoshlar / Tug'ishganlar.

Uyadoshlar (kohiponimlar): *Aka, uka, opa, singil.*

Ushbu guruh a'zolarini semantik tahlil qilganimizda quyidagi manzara namoyon bo'ladi:

Aka = [Inson] + [Erkak jinsi] + [O'zidan yoshi katta]

$Uka = [Inson] + [Erkak\ jinsi] + [O'zidan\ yoshi\ kichik]$

$Opa = [Inson] + [Ayol\ jinsi] + [O'zidan\ yoshi\ katta]$

$Singil = [Inson] + [Ayol\ jinsi] + [O'zidan\ yoshi\ kichik]$

Ko'rinib turibdiki, ularning barchasi uchun [Inson] semasi mushtarak (arkisema), ammo jins va yosh belgilari ularni bir-biridan ajratuvchi differensial semalar hisoblanadi. Mana shu farqlanish tilimizning aniqligi va mantiqiyligini ta'minlaydi.

O'zbek tilidagi yana bir mukammal tarmoqlangan tizim – bu "*Cholg'u asboblari*" leksik-semantik guruhidir. Ushbu guruh o'z ichida juda qiziqarli ichki ierarxiyaga (pog'onali tuzilishga) ega:

Markaziy giperonim: Cholg'u asboblari.

Ichki mikromaydonlar (guruhchalar):

Torli cholg'ular: dutor, rubob, tanbur, g'ijjak, chang, qonun.

Damli cholg'ular: nay, surnay, karnay, qo'shnay.

Zarbli cholg'ular: doira, nog'ora, childirma.

Bu misoldan ko'rinadiki, mikrotizim ichida yana kichikroq quyi tizimlar shakllanadi. *Dutor* so'zi *rubob* bilan uyadosh bo'lsa-da, u *nay* so'zi bilan faqat umumiy "cholg'u asbobi" belgisiga orqali bog'lanadi, chalinish uslubiga ko'ra esa uzoqlashadi.

Uyadosh so'zlar faqat ot turkumidagina emas, balki boshqa mustaqil so'z turkumlarida ham keng uchraydi. Masalan, sifat turkumida "*Ranglar*" (oq, qora, qizil, yashil, ko'k, sariq) yoki fe'l turkumida "*Harakat fe'llari*" (yugurmoq, yurmoq, emaklamoq, tislanmoq, odimlamoq) o'zaro qat'iy uyadoshlik munosabatini tashkil etadi. Harakat fe'llarida ham barcha fe'llar uchun [harakat qilish] umumiy sema bo'lsa, harakatning tezligi, yo'nalishi va holati farqlovchi belgi bo'lib keladi.

Ushbu lisoniy qonuniyatlarni o'rganish pedagogik jarayon, xususan, ona tili o'qitish metodikasi uchun ham ulkan amaliy ahamiyatga ega. Pedagog olim N.Shermuhamedova ta'kidlaganidek, fanning metodologik asoslari tizimlilik tamoyiliga tayanishi lozim [3; 88-b.]. Maktab ona tili darslarida o'quvchilarning so'z boyligini oshirishda lug'at ustida ishlash tizimi aynan mana shu uyadoshlik tamoyiliga asoslanishi kerak. O'quvchiga so'zlarni alohida, kontekstdan uzilgan holda yodlatgandan ko'ra, ularni muayyan semantik maydonlar tarzida, masalan, "*Tabiat hodisalari*" (*yomg'ir, qor, do'l, jala, bo'ron*) yoki "*Kasb-hunarlar*" (*o'qituvchi, shifokor, muhandis, me'mor*) tarzida guruhlab o'rgatish samaralidir. Bu usul o'quvchi xotirasida zanjirsimon reaksiya hosil qiladi: bir so'z eslanganda, uning yonidagi uyadosh so'zlar ham avtomatik ravishda nutqqa ko'chadi. Bu esa nutqiy kompetensiyalarni jadal rivojlantirishning psixolingvistik kafolatidir.

Xulosa

O'zbek tili leksik tizimida uyadosh so'zlar va ularning leksik-semantik xususiyatlarini tadqiq etish natijasida quyidagi muhim ilmiy-nazariy va amaliy xulosalarga kelindi:

Birinchidan, o'zbek tili lug'at tarkibidagi so'zlar o'zaro tarqoq holda emas, balki muayyan tushunchaviy markaz – giperonimlar atrofida giponimik va kohiponimik munosabatlar asosida qat'iy ierarxik tizimga birlashadi. Bu holat tilning ichki tuzilishi mukammal tartibga solingan lisoniy mexanizm ekanligini anglatadi. Komponent tahlil (sem tahlili) natijalari shuni ko'rsatadiki, har bir uyadosh so'z o'z tarkibida ham turdosh birliklarni birlashtiruvchi mushtarak arkisemani, ham uni boshqa kohiponimlardan ajratib turuvchi xususiy differensial

semalarni saqlaydi. Aynan mana shu differensial belgilar nutqning aniqligi, ifodaliligi va mantiqiylikini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, uyadoshlik munosabatlari faqat ot turkumi (qarindoshlik, kiyim-kechak, cholg'u asboblari nomlari) bilan cheklanib qolmay, tilning barcha mustaqil so'z turkumlari, jumladan, sifat (rang-tus, xususiyat bildiruvchi so'zlar) va fe'l (harakat, holat, nutq fe'llari) qatlamlarida ham keng tarmoqlangan semantik maydonlarni hosil qiladi. Bu esa o'zbek tilining konseptual olam manzarasini aks ettirishdagi cheksiz imkoniyatlaridan dalolat beradi.

Uchinchidan, ushbu lisoniy qonuniyatlarni pedagogik jarayonga, xususan, maktab ona tili va adabiyot darslariga integratsiya qilish bugungi kun ta'lim tizimining eng dolzarb vazifalaridan biridir. O'quvchilarning so'z boyligini oshirish va lug'at ustida ishlash metodikasini shunchaki mexanik yodlashga emas, balki tizimli semantik maydonlar hamda uyadoshlik tamoyillariga tayangan holda tashkil etish zarur. Dars jarayonida guruhlash, interfaol klasterlar yaratish va so'zlararo ierarxik bog'liqlikni tahlil qilish metodlaridan foydalanish o'quvchilarning psixolingvistik tafakkurini faollashtiradi. Bir so'zning yodga olinishi uning atrofidagi o'nlab uyadosh so'zlarning zanjirsimon tarzda nutqiy muomalaga kirishiga zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, uyadosh so'zlarning leksik-semantik tabiatini tizimli ravishda o'rganish nafaqat nazariy tilshunoslik doirasini kengaytiradi, balki amaliy lug'atshunoslik, darsliklar yaratish metodikasi hamda yosh avlodning nutqiy va lingvistik kompetensiyalarini professional darajada shakllantirishda fundamental pedagogik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006. – 412 b.
2. Sharafiddinova N. O'zbek tili leksikologiyasi va semantikasi. – Farg'ona: Ilm, 2015. – 230 b.
3. Shermuhamedova N. Falsafa va fan metodologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2005. – 388 b.

YANGI DAVR ILM-FANI: INSON UCHUN INNOVATSION G'OYA VA YECHIMLAR

XIII RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI MATERIALLARI

2026-yil, 10-iyul

Mas'ul muharrir: *F.T.Isanova*
Texnik muharrir: *N.Bahodirova*
Diszayner: *I.Abdihakimov*

Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar.
XIII Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami.
2-jild, 13-son (iyul, 2026-yil). – 148 bet.

Mazkur nashr ommaviy axborot vositasi sifatida 2025-yil, 8-iyulda
C-5669862 son bilan rasman davlat ro'yaxatidan o'tkazilgan.

ISSN: 3093-8791 (onlayn)

Elektron nashr: <https://konferensiyalar.com>

Konferensiya tashkilotchisi: "Scienceproblems Team" MChJ

Konferensiya o'tkazilgan sana: 2026-yil, 6-iyul.

Barcha huquqlar himoyalangan.
© Science problems team, 2026-yil.
© Mualliflar jamoasi, 2026-yil.